

Pápay György:

**Demokrácia filozófiai megalapozás nélkül:
Richard Rorty és a politikai filozófia**

A doktori értekezés tézisei

Témavezető:

Dr. Orbán Jolán

A bizottság tagjai:

Szécsi Gábor, dr. habil., egyetemi magántanár, PTE (elnök)

Demeter Tamás, PhD, egyetemi docens, Miskolci Egyetem

Krajnik József, dr. habil., CSc, egyetemi docens, Kaposvári Egyetem

Boros János DSc, egyetemi tanár, PTE (bíráló)

Nyíró Miklós, PhD, egyetemi docens, Miskolci Egyetem (bíráló)

Pécs

2009. április 24.

A doktori értekezés a kortárs amerikai pragmatizmus 2007-ben elhunyt vezető alakja, Richard Rorty politikai filozófiáját, pontosabban a liberális demokráciáról kialakított álláspontját vizsgálja. A pragmatizmust több értelmező is „a demokrácia filozófiájaként” aposztrofálja, s a demokrácia fogalma Rorty filozófiai gondolkodásában is meghatározó szerepet játszik. Rorty azonban az ismeretelmélet-központú filozófiai hagyomány kritikája során kidolgozott antifundacionalista metafizikai nézeteit a politikai filozófiára is kiterjeszti: míg a liberális demokráciát a nyugati eszme- és politikátörténet legfontosabb vívmányának tekinti, addig elutasítja azt az elgondolást, hogy a filozófia feladata a demokrácia teoretikus igazolása, fogalmi megalapozása volna. Az értekezés a recepció jelentős részével szemben nem egy polemikus pozícióból értelmezi Rorty gondolatmenetét, külsődleges szempontokat kérve számon azon, hanem arra tesz kísérletet, hogy azt minden ambivalenciája ellenére koherens, védhető álláspontként rekonstruálja. Éppen ezért nem törekszik a Rorty filozófia- és demokráciafelfogásával kapcsolatos viták részletes feldolgozására; a bevett (többnyire meglehetősen kritikus) Rorty-értelmezésekre csak akkor támaszkodik, ha azok valóban hozzájárulnak Rorty elgondolásainak tisztázásához, jobb megértéséhez. További koncepcionális megszorítást jelent, hogy ahol nem feltétlenül szükséges, az értekezés nem törekszik Rorty szűkebb értelemben vett politikai álláspontjának az értelmezésbe való bevonására. Bár Rorty véleménye az amerikai közélet bizonyos kérdéseiről életműve egészének értelmezése szempontjából kétségkívül fontos lehet, vonatkozó nézetei nem kifejezetten filozófiai pozíciójából és általánosabb demokráciakoncepciójából következnek, hanem sokkal inkább személyes, akár életrajzi tényezőkkel magyarázhatók.

Az értekezés **első része** Rorty metafizikai álláspontját, valamint ezzel összhangban a politikai filozófiáról alkotott nézeteit és demokráciakoncepcióját rekonstruálja. Az *első fejezet*, eltérően a szakirodalom jelentős részétől, Rortynak a filozófiai hagyomány felett gyakorolt kritikája háttérben két, egymástól különböző és egymásból szervesen nem következő filozófiatörténeti narratíva jelenlétét mutatja ki. A szűkebb, az értekezésben *filozófiatörténetinek* nevezett narratíva a korai modern filozófiára, Descartes, Locke és kortársaik munkásságára vezeti vissza a Rorty által bírált hagyományt, s főként a reprezentacionalizmus, valamint a filozófiai fundacionalizmus kritikájához kínál Rorty számára alapot. A másik, *szellemi történetinek* nevezhető narratíva ennél jóval tágabban, Platóntól kezdődően jelöli ki azt a tradíciót, amelyet Rorty meghaladni igyekszik; ezen megközelítés alapján a filozófia egyfajta valláspótlék szerepét tölti be, ezért annak „dedivinalizálására” van szükség. Az értekezés az első narratívát jóval plauzibilisebbnek tekinti a másodikonál, ezért Rorty filozófiakritikáját ennek kontextusában rekonstruálja, különös tekintettel az általa képviselt megalapozásellenességre.

A *második és harmadik fejezet* Rorty politikafelfogásának egy sajátos kettősségére hívja fel a figyelmet, s ezt Rortynak az intellektuális, valamint a politikai-morális haladásról alkotott koncepciójával magyarázza. Rorty úgy gondolja, a liberális demokrácia politikai gyakorlata csak meghatározott történelmi és gazdasági feltételek mellett lehetséges, és csak ezek között igazolható. Éppen ezért elutasítja a demokrácia „objektív”, filozófiai megalapozásának szükségességét, illetve azt a törekvést, hogy a demokráciát valamely

lyotard-i értelemben vett „nagy narratíva” révén kíséreljük meg igazolni. Ez azonban számára nem jelenti azt, hogy ne konstruálhatnánk olyan „lokális narratívákat”, amelyek a liberális demokráciához vezető utat haladásként beszélnek el. A demokrácia mellett sokkal inkább ilyen, leginkább konkrét történelmi tapasztalatokat rögzítő elbeszélések szólnak, nem pedig filozófiai elméletek. Rorty tehát a demokrácia kérdéskörében is következetesen érvényesíti antifundacionalizmusát, amikor azt állítja, a demokráciának nincs szüksége filozófiai megalapozásra. Annak megállapításában viszont már korántsem bizonyul ilyen következetesnek, hogy e megalapozó szerep feladása után milyen feladat marad a filozófiának a demokratikus politika vonatkozásában.

Egyes írásaiban Rorty azt állítja, a filozófia nem a politikai célok kijelölésére, hanem pusztán azok megfelelő artikulációjára szolgál, ezért a filozófus feladata a demokratikus közösség párbeszédében való részvétel, nem pedig annak teoretikus megalapozása. Ezzel egyfajta *instrumentális-pragmatikus* felfogás mellett köteleződik el. Máshol viszont azt mondja, a filozófusoknak nem a demokrácia igazolásán kellene fáradozniuk, hanem inkább annak végiggondolásán, milyen lehet egy még eljövendő, kiteljesedett demokrácia polgárának lenni (erre időnként a „liberális utópia” elnevezést használja). Ez viszont egy, a politikához és a politikai filozófiához való *romantikus-utópikus* viszonyulásra enged következtetni. Az értekezés az itt kimutatott ambivalenciát vagy belső feszültséget Rorty alapvetően kuhnianus haladáskonceptiója révén véli magyarázhatónak.

Rorty a politikai-morális haladást Kuhn tudományos haladásfelfogásának analógiájára gondolja el, vagyis fogalmi innovációk sorozataként. A haladás e folyamatában „normál” és (elsősorban konceptuális értelemben vett) „forradalmi” szakaszok váltakoznak. Mivel a gyökeresen különböző fogalomkészletek nem vethetőek össze egy semleges, átfogó konceptuális keretben, ez a haladás nem tekinthető töretlennek, lineárisnak. Hogy mégis ilyennek mutatkozik, az annak köszönhető, hogy a bevett tudományos vagy politikai szótár alapján mindig konstruálható egy olyan narratíva, amely a kialakulásához vezető utat egységes fogalmi keretbe ágyazva haladásként beszél el (ezt nevezi Kuhn „whig történetírásnak”). Így a demokráciához vezető társadalmi és konceptuális változásokat is haladásként rekonstruálhatjuk, a liberális demokrácia politikai gyakorlatát tekintve „normál” periódusnak, s elfogadva annak bevett politikai szótárát. Ebben az esetben viszont, akár csak a természettudomány művelőinek esetében, az adott szótárhoz való „konzervatív” viszonyulás válik indokolttá, amely az annak radikális újragondolását sürgető elméletek elutasításával jár. Ez Rorty esetében is érthetővé teszi, miért ad hangot azon meglátásának, amely szerint már lejajlott az utolsó fogalmi forradalom, amelyre a nyugati társadalmaknak szükségük volt. Ebből viszont az következik, hogy a politikához való instrumentális vagy pragmatikus viszonyulás sokkal következetesebbnek tekinthető részéről, mint az ahhoz való romantikus-utópikus viszonyulás.

A kuhn analógia alapján a liberális demokrácia politikai szótárának és intézményeinek gyökeres újragondolása akkor válna indokolttá, ha a politikai gyakorlatot kezelhetetlenné váló anomáliák jellemeznék. A jelenkori demokrácia anomáliái azonban legfeljebb egy túlzott normatív igényekkel fellépő demokráciaelmélet fényében tűnnek ilyennek. Az értekezés *negyedik fejezete* éppen ezért a Rortynak tulajdonítható demokráciakonceptiót vizsgálja, és amellet érvel, hogy az alapvetően különbözik mind a szellemi elődjének

vallott Dewey demokráciafelfogásától, mind az azzal rokonságban álló kortárs deliberatív demokráciaelméletektől. Rorty demokráciafelfogása ezzel szemben sokkal inkább ahhoz a schumpeteri, kompetitív demokráciafelfogáshoz tekinthető közel állónak, melyet az értekezés a pragmatista jogtudós, Richard Posner nyomán rekonstruál. Míg a deliberatív elméletek idealisztikusak, nem ritkán utópisztikusak, addig a kompetitív szemléletmód realisztikusnak, akár pragmatikusnak mondható. Rorty és Posner felfogása között számos hasonlóság mutatható ki: a túlságosan elméleti és normatív megközelítés elutasítása, az aktuális politikai gyakorlatból való kiindulás fontosságának és a demokrácia intézményes garanciáinak hangsúlyozása, a pozitív helyett a negatív szabadság előnyben részesítése és a politikai intézmények alárendelése az egyéni élettervek kibontakoztatásának, valamint a diszkusszió korlátainak és a csoportkonfliktusok elkerülhetlenségének felismerése. Az egyetlen igazán alapvető különbség abban fedezhető fel, hogy Rorty Posnerrel szemben lehetségesnek és előmozdíthatónak tartja a morális haladást.

Az értekezés **második része** a Rortynak tulajdonított pragmatikus demokrácia koncepció keretein belül vizsgálja a politikafilozófiai diskurzushoz való olyan eredeti, de vitatott hozzájárulásait, mint a nyilvános-magánjellegű megkülönböztetés bevezetése, illetve a liberalizmus és az általa „ironikusnak” nevezett gondolkodásmód összebékítésére való törekvés – a morális haladás mibenlétéről vallott nézeteivel szoros összefüggésben. Rorty számára deklarált normatív cél a *kegyetlenség* (illetve megalázás) mérséklése, melyet az értekezés az Avishai Margalit által bevezetett fontos különbségtétel, a „tisztességesség”, illetve „civilizáltság” fogalmával kíván jobban megvilágítani. Margalit értelmezésében tisztességes az a társadalom, amelynek intézményei nem bánnak megalázóan polgáraival, civilizált pedig az, amelynek polgárai nem bánnak megalázóan egymással. A kompetitív demokráciafelfogással összhangban Rorty jóval kisebb figyelmet szentel a kegyetlenség intézményesített formáinak (mondhatni a kortárs nyugati demokráciákat eleve többékevésbé tisztességes társadalmaknak tekinti), annál jelentősebbet viszont a kegyetlenség és megalázás személyközi vonatkozásainak, főként *Esetlegesség, irónia és szolidaritás* című könyvében. Az értekezés ezért úgy értelmezi Rorty fő célkitűzését mint annak vizsgálatát, miként tehetők a demokrácia polgárai a fenti értelemben *civilizáltabbakká*, toleránsabbakká egymás iránt. Ennek végiggondolására különösen nagy szükség van egy kompetitív demokráciában, amely polgárainak jelentős mértékű meggyőződés-, identitás- és életmódbeli különbségeit feltételezi, s ahol a politikai gyakorlat nem feloldja, hanem számos esetben egyenesen kiélezi az ebből fakadó feszültségeket.

Az *ötödik fejezet* a „liberális ironikus” személyiség Rorty által megrajzolt portréjának, valamint a sokak által vitatott nyilvános-magánjellegű megkülönböztetés bevezetésének szerves összetartozásából indul ki, és az utóbbinak három, Rortynál egyaránt előforduló értelmezését különíti el. Az első értelmezés szerint a megkülönböztetés *olvasásmódok*, filozófiai és egyéb szövegekhez való viszonyulási módok különbségét jelenti. A második értelmezés szerint a nyilvános és a magánjellegű elválasztása különböző *tevékenységi szférák* elkülönítését jelenti, főként John Stuart Mill klasszikus, *A szabadságról* című művében kidolgozott elgondolásai alapján. Harmadik értelmezésben a megkülönböztetés, leginkább Rawlsszal összhangban, *a nyilvános diskurzussal kapcsolatos megkötéseket* fogalmaz meg: bizonyos (vallási, erkölcsi vagy filozófiai) meggyőződéseknek a politikai

döntéshozatalból való kizárását szorgalmazza, vagyis ennek során az állampolgári és a személyes identitás elválasztását, az utóbbi részleges zárójelbe tételét.

Míg az első két megkötés jól illeszkedik a korábban Rortynak tulajdonított kompetitív felfogáshoz, sőt a második kifejezetten fontos kiegészítő eleme annak, addig a harmadik megszorítás szükségtelenül erősnek bizonyul a pragmatikus demokráciakoncepció keretei között. A *hatodik fejezet* ennek alátámasztása érdekében felidézi a rawlsi „minimalista liberalizmus” ismert komunitárius kritikáját (legalábbis annak egy bizonyos típusát), különösen az *én* problémájának vonatkozásában. Az értekezés amellet érvel, hogy ez a vita nem pusztán „metafizikai”, hanem politikai jelentőséggel bír: a komunitárius érvek többek között arra mutatnak rá, hogy a rawlsi elmélet túlságosan egyoldalúan artikulálja a demokratikus politika aktuális gyakorlatát, ráadásul a személyes meggyőzések egy jelentős körének kizárása a politikai vitából normatív szempontból is megkérdőjelezhető, mivel aszimmetrikus helyzetet idézne elő a vita résztvevői között. Mindez arra utal, hogy egy realiztikus demokráciafelfogásnak társadalmilag erősen beágyazott, identitásukhoz, meggyőzéseikhez ragaszkodó polgárokkal érdemes számolnia. Az értekezés szerint azonban mind a minimalista liberalizmus, mind a komunitarizmus túl messzire megy: az előbbi akkor, amikor a szabadság negatív koncepcióját túlfeszítve élesen elkülöníti az állampolgári és a személyes identitást, az utóbbi pedig akkor, amikor ezen elkülönítés vitatható voltát a pozitív szabadságfelfogás mellett szóló érveként kezeli.

A *hetedik fejezet* az ezen „beágyazott”, „szituált” személyek által alkotott demokrácia képéből kiindulva tesz kísérletet az irónia fogalmának és szerepének értelmezésére, ezzel egy bizonyos olvasati lehetőségét erősítve a magánál Rortynál sem teljesen egyértelműen meghatározott iróniafogalomnak. Ezen olvasat szerint az ironikus személyiség központi jellemzője saját szótára esetlegességének felismerése, vagyis annak tudatosítása, hogy ha más korba vagy másik közösségbe született volna, gyökeresen más meggyőzésekkel rendelkezne, más fogalmak segítségével írná le önmagát és a világot. Ennek belátása természetesen nem jár saját meggyőződésének feladásával, arra azonban alkalmas lehet, hogy az ironikus személyiséget nyitottabbá, elfogadóbbá tegye az övétől akár jelentősen különböző meggyőződésű, világnézetű emberek iránt. Ebben az értelemben az irónia nem is olyan nehezen összebékíthető a tolerancia gyakorlatával, mint azt Rorty helyenként láttatja, sőt akár annak előmozdítására is szolgálhat. Éppen ezért a liberális demokrácia polgárainak civilizáltabbá válását leginkább gondolkodásuk ironikus jellegének erősítése révén lehet elősegíteni. Ennek mikéntjével a *nyolcadik fejezet* foglalkozik, amely Rorty nyomán arra a megállapításra jut, hogy erre egyes narratív műfajok a legalkalmasabbak, különösen a regény, melyet Rorty *par excellence* ironikus műfajnak tekint. Egy jól megírt regény olyan karakterekkel is azonosulásra készíthet, akikkel máskülönben semmiféle közösséget nem éreznénk; ráadásul az irodalomnak fontos szerep jut a közoktatásban, így széles körben hozzájárulhat a demokrácia polgárainak, leendő választóinak mások iránti érzékenységre neveléséhez. Ez természetesen csak kis léptékű, lassú, de legalább reálisan elgondolható változásokat tesz lehetővé az újabb generációk morális önképében. Emellet pedig összhangban van Rorty azon nézetével, amely szerint a demokrácia megerősítését jobban szolgálja a megfelelő szocializáció, mint a filozófiai elméletek.

Az értekezés **harmadik része** arra keresi a választ, miként helyezhető el az eddigiekben kialakított képben, különösen a kompetitív demokráciafelfogás keretei között a párbeszéd vagy társalgás (*conversation*) Rortynál hangsúlyos szerepet játszó fogalma. Ezzel pedig Rortynak a politika és a moralitás összefüggéseiről, valamint a filozófia politikai-morális szerepéről kialakított nézeteinek továbbgondolásához is hozzá kíván járulni. A *kilencedik fejezet* ennek érdekében a *Philosophy and the Mirror of Nature* párbeszédfogalmához tér vissza, ahol Rorty két párbeszéd- vagy diskurzustípust különít el: az episztemológiai és a hermeneutikai diskurzust. Rorty értelmezése szerint akkor beszélhetünk *episztemológiai* diskurzusról, ha a részt vevő felek között egyetértés uralkodik (diskurzív vagy egyéb) céljaik és az azok eléréséhez szükséges eszközök tekintetében – ilyen például a kuhni értelemben vett normál tudomány diskurzusa. *Hermeneutikai* diskurzusra ezzel szemben akkor van szükség, ha ez a fajta egyetértés hiányzik. Ebben az értelemben a deliberatív demokráciaelméletek egyfajta episztemológiai jellegű politikai diskurzusból indulnak ki; a politikai programok pártatlan megvitatása és az ennek alapján történő döntéshozatal csak akkor lehetséges, ha a legtöbb alapvető kérdésben nagyfokú egyetértés mutatkozik a polgárok között. A kompetitív felfogás szerint viszont a modern demokrácia jellegzetes konfliktusainak forrása gyakran éppen az egyet nem értés, nemcsak az eszközök, de akár a politikai célok tekintetében is. Ekkor lehet szükség a hermeneutikai diskurzusra. Ennek célja nem a problémamegoldás, a kölcsönös egyetértésre jutás; Rorty értelmezésében a hermeneutikai diskurzus arra szolgál, hogy egyáltalán bármiféle párbeszéd kezdődhessék olyan felek között, akiknek nincs közös alapjuk a racionális vitához.

Az értekezés a kölcsönös párbeszéd kezdeményezésének és fenntartásának ezen igényét a politikai erkölcs alapelveként közelíti meg. Michael Oakeshott nyomán a párbeszéd egy nem célracionális, normatív megközelítési lehetőségét hangsúlyozza, Robert Brandom nyomán pedig morális elvként fogalmazza meg azt az elgondolást, hogy minden emberi lényre mint a párbeszéd potenciális résztvevőjére tekintünk. Az értekezés a politikai erkölcs fogalmának meghatározását Francis Fukuyamától kölcsönzi, aki a hétköznapi és a politikai erkölcs megkülönböztetésével él. Eszerint a *hétköznapi* erkölcs emberek kisebb csoportokban való együttműködését teszi lehetővé, míg a *politikai* erkölcs a különböző erkölcsiséggel rendelkező, versengő csoportok együttműködését. A hermeneutikai vagy normatív értelemben vett párbeszéd tehát a politikai erkölcs alapelveként megközelítve a versengő érdek- és identitásközösségek egyesítését szolgálja egy közös politikai rendben; a közösségi „mi”-fogalom kiterjesztésének hasznos eszköze lehet, ha különféle csoportok tagjai úgy tekintenek egymásra mint egy közös párbeszéd résztvevőire.

A *tizedik fejezet* a párbeszéd kezdeményezésének és fenntartásának általánosabb morális igényét egy konkrétabb gyakorlati elv formájában kívánja megragadni. Ehhez a Rorty által is gyakran hivatkozott Donald Davidson nyelvfilozófiájához fordul, amelynek egy fontos belátását morális kontextusba emeli át. Davidson szerint két különböző nyelvet beszélő személy akkor lehet képes egymás megértésére, ha a kommunikáció során a *jóindulat elvét* (*principle of charity*) alkalmazzák: egyrészt azt feltételezik, hogy a másik fél vélekedések strukturált, koherens rendszerével rendelkezik, másrészt pedig azt, hogy minden nyelvi és vélekedésbeli különbségük ellenére számos közös vélekedéssel bírnak a másik féllal. A koherencia és még inkább a közös vélekedések feltételezése azonos nyelvet beszélők esetén is fontos követelmény; ahogyan Davidson is rámutat, racionális

egyét nem értés csak bizonyos fokú egyetértés talaján lehetséges. Így a jóindulat elve különösen alkalmasnak látszik arra, hogy a párbeszéd folytatása iránti morális igény konkrétabb, gyakorlati formában való megfogalmazásaként szolgáljon. Ez az értelmezés Rorty pragmatizmusával is összhangban van, mivel nem feltételez semmilyen kitüntetett, „metafizikai” tudást a nyelv természetével vagy az emberi természettel kapcsolatban, hanem csak bizonyos, a sikeres emberi kommunikációhoz szükséges megfontolásokat. A jóindulat mint *morális* elv alkalmazása a demokratikus társadalmon belüli konfliktusok, valamint a demokratikus és más közösségek konfrontációja során egyaránt a párbeszéd kezdeményezésének elősegítésére szolgálhat. Az értekezés Alasdair MacIntyre és Jeffrey Stout nyomán, a kultúrák közötti párbeszéd és a modern társadalom különböző „morális nyelveinek” vonatkozásában törekszik ennek szemléletesebbé tételére.

A lezáró, *tizenegyedik fejezet* a jóindulat elvének fenti értelmezéséből kiindulva határozza meg, milyen feladat jut Rorty szerint a demokratikus társadalomban a politikai és morálfilozófiának. Ezen megközelítés szerint a filozófusnak a demokratikus közösség párbeszédében kell részt vennie, de nem döntőbíróként, hanem a különböző diskurzusok közötti közvetítőként. Célja nem egy sajátos, csak a filozófiára jellemző *explanandum* tanulmányozása kell legyen, és nem is más diskurzusok megalapozása vagy megítélése, hanem egyfajta jártasságnak az alkalmazása, amely egymástól igen különböző érvelések, álláspontok megértését teszi számára lehetővé. Ennek megfelelően a filozófus feladata a jóindulat elvének gyakorlati alkalmazása, illetve számonkérése a nyilvános diskurzus résztvevőin. Ebben az értelemben beszélhetünk Rorty szóhasználatával élve egyfajta „konverzációs” (*conversational*) filozófiáról, és maga Rorty is leginkább a filozófia ezen típusának művelése révén bizonyul a „demokrácia filozófusának”.

KÖZLEMÉNYEK AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBEN

Tanulmányok

A második személy autoritása. In Boros János (szerk.): *Igazság és kommunikáció. Tanulmányok Donald Davidson filozófiájáról*. Brambauer Kiadó, Pécs, 2004. 107-117.

A jóindulat mint morális elv: Kant, Rorty, Davidson. *Pro Philosophia Füzetek* 2005/1. 187-194.

Metafora és morális haladás. *Világosság* 2006/8-9-10. 67-73.

Richard Rorty. *Phronesis* 2007/tél. 37-50.

A fenyegetett demokrácia filozófusa: Sidney Hook. *Kommentár* 2007/6. 15-19.

Konferencia-előadások

Rorty Between Hegel and Darwin.

2004. május 4., PTE BTK, „Richard Rorty: The Place of Philosophy in Culture”.

A jóindulat mint morális elv: Kant, Rorty, Davidson.

2004. szeptember 23., ELTE BTK, „Metafizika, ész, nyelv – Kritikai perspektívák”.

Metafora és morális haladás.

2006. szeptember 29., ELTE BTK, „Metafora, trópusok, jelentés”.

Parallels between Politics and Science: Rorty on Conceptual Revolutions.

2008. május 13., PTE BTK, „The Philosophical Legacy of Richard Rorty” .

Demokrácia illúziók nélkül? Rorty és Posner a liberális demokráciáról.

2008. december 15., Miskolci Egyetem – MTA Miskolci Területi Bizottsága, „Richard Rorty – Filozófia a globalizáció árnyékában” .